

AMR B. ÂS'A YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLERİN İNCELENMESİ¹

Abdullah ÇİMEN²

ÖZET

Amr b. Âs İslâm tarihinde ve hadis tarihinde önemli bir yere sahiptir. İslâm'ın ilk dönemlerinde siyâsî olaylarda önemli rol oynamış, Hz. Peygamber'den de birçok hadis rivâyet etmiştir. Müslüman olmadan önce Hz. Peygamber'e karşı savaşmış, Müslüman olduktan sonra da İslâm'a çok büyük faydaları dokunmuştur. Suriye, Filistin ve Mısır'ın fethini gerçekleştiren kumandanlardan biridir. Özellikle siyâsî kişiliği sebebiyle tartışılmış, hakkında çok şey söylenmiş, haksız birtakım eleştirilere de maruz kalmıştır. Bu makalede kendisine yöneltilen eleştiriler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Amr b. Âs, tenkit, sahâbe, hadis, râvi.

ANALYSIS OF THE CRITICS DIRECTED TO AMR İBN AL-ÂS

ABSTRACT

Amr ibn al-Âs occupies a significant place in the history of Islam and hadith. He played a crucial role in the political events during the early times of Islam and also narrated numerous hadiths from the Prophet. Despite having fought against the Prophet before becoming Muslim, he made great contributions to Islam after he embraced I

¹ Bu makale, Râvi Olarak Amr b. Âs ve Rivâyetleri adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Bkz. Abdullah Çimen, Râvi Olarak Amr b. Âs ve Rivâyetleri, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.

² Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı Araştırma Görevlisi.

slam. He was one of the commanders who conquered Syria, Palestine and Egypt. There have been many discussions and discourses on him regarding his political character and he is object to certain critics as well. In this study, this article examined the self criticism.

Keywords: Amr b. al-Âs, criticism, companion, hadith, transmitter.

I. AMR B. ÂS'IN HAYATI, HİZMETLERİ VE KİŞİLİĞİ

1. İslam'dan Önceki Hayatı

Amr b. Âs'ın, milâdî 573-574 yıllarında, Hz. Peygamber'in doğumundan kısa bir zaman sonra Mekke'de doğduğu belirtilmektedir.³ Amr b. Âs, Kureyş kabilesinin Sehm koluna mensuptur.⁴ Tam ismi Amr b. Âs b. Vâil b. Hâşim b. Saîd b. Sehm b. Amr b. Hüsays b. Ka'b b. Lüeyy'dir. Ebû Abdillâh ve Ebû Muhammed künyeleri ile bilinmektedir.⁵ Babası Âs b. Vâil'in (ö. m. 622) Mekke'deki nüfuzu sayesinde iyi yetişmesi için gerekli her türlü ortam hazırlandı. Amr b. Âs, Müslüman olmadan önce Mekke'nin siyaset ve ticaret hayatında önemli bir yere sahipti. O, Şam, Habeşistan, Yemen ve Mısır taraflarına ticaret yapmış ve Mekke'nin büyük tüccarlarından olan babası Âs b. Vâil'in (ö. m. 622) yanında yetişmiştir. Yaptığı ticârî seyahatlar neticesinde birçok idareci ile görüşüp tanıştığı ve itibarlı bir şahsiyet haline geldiği nakledilmektedir.⁶

Mekke'de yapılan işkence ve eziyetlere dayanamayan Müslümanlar Hz. Peygamber'in tavsiyesi üzerine milâdî 615 yılında Habeşistan'a hicret etmişlerdir. Mekke'nin yöneticileri, Amr b. Âs ile Abdullah b. Rebîa'yı (ö. ?) Habeşistan'a giden Müslümanları geri

³ Bkz. Abdülhâlik Seyyid Ebû Râbiye, *Amr b. Âs beyne yedeyi't-târîh*, Kahire 1988, s. 39-40.

⁴ Buhârî, *et-Târihü'l-kebîr*, Haydarâbad 1958, VI, 303.

⁵ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb* (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut 1992, III, 1184.

⁶ Hasan İbrahim Hasan, *Târîhu Amr b. Âs*, Kahire 1996, s. 39-41.

çevirmesi için Habeş Kralı Necâşî'ye (ö. 9/630) gönderdiler. Kralın huzuruna çıkan Amr b. Âs, burada yaptığı konuşmada Mekke'de bazı insanların kimsenin bilmediği yeni bir din icat ettiklerini ve Habeşistan'a geldiklerini söylemiş, onların kendilerine iade edilmesini istemiştir. Ancak Necâşî iade teklifini kabul etmemiştir.⁷

Amr b. Âs, bu dönemde müşriklerin safında yer almış ve savaşlarda üst düzey görevler üstlenmiştir. Hicretin ikinci yılında (m. 624) yapılan Bedir Savaşı'na Ebû Süfyân ile birlikte ticaret kervanının başında olduğu için katılamamıştır.⁸ Ancak Bedir Savaşı'nın intikamını almak için hazırlanan Mekke'li müşrikler arasında o da vardı. Müşrikler, Ebû Süfyân ve Amr b. Âs'ın ticâret kervanından gelen kazançla savaş hazırlıklarına başladılar. Orduyu oluşturmak için Amr b. Âs, Hübeyre b. Ebî Vehb (ö. ?), İbn Zeba'râ (ö. ?) ve Ebû Azze el-Cümeihî (ö. ?) görevlendirildi.⁹ Yine hicretin dördüncü yılında (m. 626) gerçekleşen ve Hendek harbi olarak isimlendirilen savaşın başkumandanı Ebû Süfyân, diğer kumandanlar ise Amr b. Âs (ö. 43/664), Hübeyre b. Ebî Vehb (ö. ?), Dırâr b. Hattâb el-Fihri (ö. ?) idi.¹⁰ Amr b. Âs bu savaşta Hâlid b. Velîd (ö. 21/642) ile birlikte Müslümanların bir boşluğunu yakalayıp mağlup etmek için çok çabalamış ancak sonuç alamamıştır. Hendek savaşı Amr b. Âs'ın müşrikler safında Müslümanlara karşı katıldığı son savaşı.¹¹

⁷ Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr ed-Dımeşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye fi't-târîh* (thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türki), Mısır 2003, IV, 173-176.

⁸ Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî* (thk. Marsden Jones), I-II, Tahran 1984, I, 28.

⁹ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, I, 200-202; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 55.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ* (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1990, II, 52; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, I-XI, Beyrut 1967, II, 565-566.

¹¹ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, II, 465; Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf* (thk. Süheyl Zekkâ), Beyrut 1996, I, 344; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (çev. Mehmet Yazgan), İstanbul 2011, s. 211.

2. İslam'dan Sonraki Hayatı ve Hizmetleri

Mekke müşrikleri, Müslümanlarla yaptıkları Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarından sonra zayıflamaya başlamış ve Mekke'yi müdafaa derdine düşmüşlerdi. Bu dönemde Sehm kabilesinin reisi olan Amr b. Âs da müşriklerin safında Müslümanlara karşı mücadele edenlerden birisiydi. Ancak Hendek harbinden sonra fikri değişmiş ve Müslüman olmaya karar vermiştir.¹²Kendisinden nakledilen bir rivâyette o Müslüman olması ile ilgili Habeş Kralı Necâşi'nin huzurundaki olayı uzunca anlatmış ve onunla konuştuğundan sonra iknâ olduğunu ve İslâm'ı seçtiğini ifade etmiştir.¹³

Müslüman olduktan sonra özellikle savaş konusundaki kabiliyet ve zekasını Müslümanların lehine kullanmaya başlamıştır. Benî Cüzâm kabilesinin toprakları içinde bir su kaynağı olarak zikredilen, Vâdilkurâ bölgesine yakın bir mesafedeki Zâtüsselâsil'in (Selâsil) etrafında Kudaâ'nın kollarından Belî, Uzre ve Belkayn (Kayn) gibi Arap kabilelerinin ikamet ettiği belirtilmektedir. Hz. Peygamber; Kudâa, Belî, Uzre, Belkayn, Âmile, Lahm, Cüzâm, Kelb ve Gassânî gibi kabilelerin bir araya gelip Medine'ye saldırmak için hazırlık yaptıklarını öğrenince bölgeye seriyye yollamaya karar verdi. Seriyye kumandanlığına da o sıralarda yeni müslüman olan, askerî ve siyasî kabiliyetinin yanı sıra bilgisi ve cesaretiyle de bilinen Amr b. Âs'ı tayin etti.¹⁴ Hz. Peygamber'in bu gazvede ileri gelen sahâbiler yerine Amr b. Âs'ı kumandan tayin etmesi; onun savaş kabiliyeti,

¹² Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru Âlâmi'n-nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnaûd ve dğr.), Beyrut 1985, II, 111-115.

¹³ İlgili rivâyet için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (thk. Şuayb el-Arnaûd-Âdil Mürşid ve dğr), Beyrut 2001, XXIX, 312-315, 349, 360; Ebû Bekir Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, *es-Sahih* (thk. Muhammed b. el-Âzamî), I-IV, Beyrut ts, IV, 131; Ebû Bekir Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî, *es-Sünen*, I-IV, Pakistan 1989, IX, 206; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 399-403; Ebû Râbiye, *Amr b. el-Âs*, s. 59-62.

¹⁴ Mahmudov, "Zâtüsselâsil Seriyyesi", *DİA*, XLIV, 153-154.

tecrübesi ve cesareti ile ilgili olabileceği gibi kalbinin İslâm'a ısındırılması bağlamında da yorumlanabilir.¹⁵

Müslümanların Suriye ve Filistin'in fethi sırasında Bizanslılarla yaptığı ilk savaş olan Ecnâdeyn Savaşı'nda da Amr b. Âs kumandanlık yapmıştır.¹⁶ Bundan sonra Filistin tarafına Hz. Ebû Bekir tarafından görevlendirilmiş ve burada önce Kayseriye'yi kuşatmış sonra da Filistin'in fethinde büyük rol oynamıştır.¹⁷ Amr b. Âs özellikle Mısır'ın fethinde adeta simge haline gelmiş bir şahsiyettir. O öncelikle fethi gerekli kılan unsurları sayıp Hz. Ömer'i ikna etmiştir. Müslümanlar önce Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656) komutasındaki beş bin kişilik ordunun da yardımıyla Feremâ şehrini fethetti.¹⁸ Amr b. Âs buradan Babilon kalesi üzerine yürümüş ve yapılan kuşatmanın sonunda bu kaleyi de ele geçirmiştir.¹⁹ Daha sonra İskenderiyye üzerine yürümüş ve yapılan kuşatmanın ardından burayı fethederek Mısır'a tamamen hâkim olmuştur.²⁰ Kaynaklarda Mısır'ın fethinin hicri yirminci yılda (m. 641), İskenderiyye'nin fethinin de hicrî yirmi birinci yılda (m. 642) gerçekleştiği nakledilmektedir.²¹ Amr b. Âs daha sonra Bizanslılar tarafından ele geçirilen İskenderiyye'yi hicrî yirmi beş yılında (m. 646) ikinci kez fethetmiştir.²² O, bu başarıları vesilesiyle tarihe "Mısır Fâtihi" olarak geçmiştir.²³

¹⁵ Adem Apak, Amr b. Âs Hayatı-Şahsiyeti-Devlet Adamlığı, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1999, s. 60.

¹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 653.

¹⁷ Halîfe b. Hayyât, *Târîh* (thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Beyrut 1976, s. 119, 155; Taberî, *et-Târîh*, III, 387; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV, 1575; Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Asâkir, *Târîhu Dimeşk* (thk. Amr b. Ğarâme el-Amravî), LXXIV, Beyrut 1995, II, 69; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 543.

¹⁸ Münîr Ğadbân, *Amr ibnü'l-Âs*, Kahire 2011, s. 259; Ebû Râbiye, *Amr b. el-Âs*, s. 129.

¹⁹ Abdurrahman b. Abdillâh b. Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-mağrib*, Kahire ts, s. 82; Münîr Ğadbân, *Amr ibnü'l-Âs*, s. 261.

²⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 94; Ebû Râbiye, *Amr b. el-Âs*, s. 223.

²¹ Taberî, *et-Târîh*, IV, 104; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 94.

²² Ebû Râbiye, *Amr b. el-Âs*, s. 289-292.

²³ Hasan en-Nedvî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, s. 403.

Amr b. Âs Cemel vakasından (36/656) sonra çok üzülmüş ve olaylardan uzak kalmak için Medine'yi terk etmiştir.²⁴ Hz. Osman'ın (ö. 35/656) şehit edildiği haberini duyduğunda da çok üzülmüş ve hıçkırarak ağlamıştır.²⁵ Cemel vakasından hemen sonra Muâviye b. Ebî Süfyân (ö. 60/680) ile Hz. Ali (ö. 40/661) arasında meydana gelen Sıffin savaşında (37/657) Amr b. Âs, Hz. Osman'ın intikamını almak isteyen Muâviye b. Ebî Süfyân'ın yanında yer almış,²⁶ Suriye birliklerini hazırlamak için büyük çaba sarf etmiştir. Sıffin savaşında Şam ordusunun kumandanlığını yapmıştır.²⁷ Suriye birlikleri mağlup olmak üzere iken ordudaki mevcut Kur'ân sahîfelerini mızraklara taktırarak her iki tarafı da Kur'ân'ın hükmüne davet etmiştir. Yaptığı teklifin kabul edilmesi üzerine, taraflar arasındaki ihtilafı Kur'ân ve sünnete uygun bir şekilde çözmek için iki hakem seçilmesi kararına varıldığı bilinmektedir. Hz. Ali (ö. 40/661), Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi (ö. 42/662), Muâviye b. Ebî Süfyân da Amr b. Âs'ı hakem tayin etti. Hakemler önce Dûmetülcendel'de toplanmış, burada Hz. Osman'ın haksız yere öldürüldüğü görüşünde ittifak etmiş ve Ezruh'ta tekrar görüşmek üzere ayrılmıştır. Ezruh'ta yapılan görüşmede ise Hz. Ali ve Muâviye b. Ebî Süfyân'ın bu işin dışında tutulmasını ve şûrâ tarafından başka birisinin seçilmesi gerektiği görüşünde anlaştılar.²⁸ Amr b. Âs ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî arasındaki görüşmelerden çıkan sonuçla ilgili rivâyetler oldukça karışıktır. Yaygın görüşe göre kurnaz bir politikacı olarak bilinen Amr b. Âs, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi aldatıp Hz. Ali'yi halîfelikten azlettirmiş, Muâviye b. Ebî Süfyân'ı halîfe olarak tayin etmiştir.²⁹ Ancak Mesûdî, Amr b. Âs'ın Hz. Ali'yi azlettirip yerine Muâviye b. Ebî Süfyân'ı tayin ettiği yönündeki

²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, VII, 342.

²⁵ Önkal, "Amr b. Âs", *DİA*, III, 80.

²⁶ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, IV, 192.

²⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 658.

²⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 554-559; Ebû Râbiye, *Amr b. el-Âs*, s. 330.

²⁹ Önkal, "Amr b. Âs", *DİA*, III, 80.

*bilgiden hiç bahsetmemektedir.*³⁰ *Sıffîn savaşıdan sonraki dönemde Amr b. Âs, Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Mısır valisi olmuştur.*³¹

Muâviye b. Ebî Süfyân'a Mısır vâlisi olan Amr b. Âs burada uzun zaman görev yapmış ve halkı memnun edecek icraatlarda bulunmuştur. Hicri kırkıncı yılda (m. 660) Hâricîlerin Hz. Ali ve Hz. Muâviye ile birlikte kendisini öldürmek için suikast planladıkları gün rahatsızlığı sebebiyle mescide gelememiş bundan dolayı ölümden kurtulmuştur. Bu olaydan yaklaşık üç yıl sonra hicrî kırk üç yılında (m. 663) bir Ramazan bayramı günü 90 yaşını aşmış iken Mısır'da vefat etmiştir.³² Cenaze namazını oğlu Abdullah b. Amr (ö. 65/684-85) kıldırması³³ ve Kahire'de yaptırdığı caminin yanına defnedilmiştir.³⁴

Amr b. Âs Müslüman olduktan sonra, savaş konusundaki bilgi, kabiliyet ve cesaretiyle İslâm'a büyük faydası dokunmuştur. Nitekim o Müslüman olduktan hemen sonra gerçekleştirilen Zâtüsselâsil seriyyesinde onun askerî ve idârî kabiliyetini bilen Hz. Peygamber tarafından kumandan olarak tayin edilmişti.³⁵

Mekke'nin fethinden sonra putperestlikte ısrar eden Benî Hüzeyl kabilesi üzerine küçük bir birlikle gönderilmiş, Suva' adındaki putlarını yıkmış, onların Müslüman olmasına vesile olmuştur.³⁶ Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde de idârî ve askerî başarılarından dolayı her iki halîfenin iltifâtına mazhar olmuştur.³⁷ Mısır'ın fethinden sonra Hz. Ömer tarafından vali tayin edilmiş, Fustat şehrini kurmuş³⁸

³⁰ Ali b. Hüseyin el-Mesûdî, *Mürûcu'z-zeheb ve meâdinü'l-cevher*, Beyrut 1988, II, 418.

³¹ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, VII, 342.

³² İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, IV, 196; Zehebî, *Siyeru Âlâmi'n-nübelâ*, III, 77.

³³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1993, IV, 97.

³⁴ Hasan İbrahim Hasan, *Târîhu Amr b. Âs*, Kahire 1996, s. 278-279.

³⁵ Mahmudov, "Zâtüsselâsil Seriyyesi", *DİA*, XLIV, 153-154.

³⁶ Ebû Râbiye, *Amr b. el-Âs*, s. 66.

³⁷ Taberî, *et-Târîh*, III, 605.

³⁸ Ebû Râbiye, *Amr b. el-Âs*, s. 226-235; Hasan İbrahim Hasan, *Târîhu Amr b. Âs*, s. 198-204.

ve Amr b. Âs camisini yaptırmıştır.³⁹ Mısır'da Nil ve Kızıldeniz arasında bir kanal açtırmış, bu iki su kaynağını birbirine bağlayarak buralarda gemilerin geçişini sağlamıştır.⁴⁰ Amevas bölgesinde çıkan veba hastalığını en az zâyatla atlatmak için büyük çaba sarf etmiş ve başarılı olmuştur.⁴¹

3. Fazileti ve Rivâyetlerinin Değeri

Amr b. Âs'ın fazileti konusunda Hz. Peygamber'den hadisler ve ashabdan övücü ifadeler intikal etmiştir. Kütüb-i sitte müelliflerinden Tirmizî (ö. 279/892) es-Sünen'inde Bâbu Menâkıbı Amr ibni'l-Âs isimli bir bab başlığı altında onun faziletine dair iki hadis nakletmiştir.⁴² Hadis edebiyatında müstakil olarak kaleme alınan Fezâilü's-sahâbe⁴³ türü eserlerden Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) Fezâilü's-sahâbe'sinde dört,⁴⁴ Nesâî'nin Fezâilü's-sahâbe'sinde ise bir rivâyet yer almaktadır.⁴⁵

Tirmizî'de nakledilen hadislerde Hz. Peygamber Amr b. Âs hakkında “İnsanlar Müslüman oldu, Amr b. Âs ise îmân etti” ve “Amr b. Âs, Kureyş'in sâlihlerindedir” buyurmuş ve bu ifadeleriyle onun fazilet ehli bir kişi olduğuna işaret etmiştir.⁴⁶

Ahmed b. Hanbel tarafından nakledilen ve Amr b. Âs ile Efendimiz (s.a.v.) arasındaki bir konuşmayı anlatan hadiste de Amr'ın faziletine işaret bulunmaktadır. Söz konusu hadiste Amr b. Âs şunu anlatır: “Resûlullah (s.a.v.) bana ‘Ey Amr! Silâhını kuşan, elbiseni giy ve hemen yanıma gel’ diye haber gönderdi. Geldiğimde Resûlullah abdest alıyordu. Bakışını bana doğru çevirdi, başını önüne eğdi ve

³⁹ Eyice, “Amr b. Âs camii”, *DİA*, III, 81-82.

⁴⁰ Önkal, “Amr b. Âs”, *DİA*, III, 80.

⁴¹ Taberî, *et-Târîh*, IV, 62.

⁴² Tirmizî, “Menâkıb”, 121.

⁴³ Geniş bilgi için bkz. Efendioğlu, “Fezâilü's-sahâbe”, *DİA*, XII, 534-538.

⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, Beyrut 1983, II, 911-912.

⁴⁵ Nesâî, *Fezâilü's-sahâbe*, Beyrut ts, s. 59.

⁴⁶ Tirmizî, “Menâkıb”, 121.

şöyle dedi: *'Ey Amr! Seni askeri birliğin başında bir yere göndermek isterim. Senin için zenginlik dilerim. Allah sana selâmet versin, çokca temiz ve helâl mal ile dön'* buyurdu. Ben de: *'Ya Resûlallah! Ben mal için değil, cihada katılmak ve yanınızda bulunmak için, müslüman oldum'* dedim. Bunun üzerine efendimiz: *'Ey Amr! Temiz ve helâl mal, sâlih kimsede ne güzeldir'* buyurdu."⁴⁷

Nesâî'nin (ö. 303/915) *Fezâilü's-sahâbe'sinde yer alan rivâyette ise bir olaydan bahsedilerek Amr'ın faziletine işaret edilmiştir. Bu rivâyette Amr b. Âs şunu anlatmaktadır: "Medine'de korku vardı. Ebû Huzeyfe'nin kölesi Sâlim'in yanına geldim, O kılıcımı kuşanmış halde idi. Ben de kılıcımı kuşandım. Resûlullah (s.a.v.) bizi görünce şöyle buyurdu: "Ey insanlar! Allah'a ve Resûlü'ne sığınmaz mısınız?" Sonra şöyle dedi: "Bu iki adamın yaptığı gibi yapmaz mısınız?"*⁴⁸

Hz. Ömer de Amr b. Âs'ın hem idareciliğini hem de kumandanlığını övmüş, onu bu yönleriyle takdir etmiştir. Nitekim idareciliğinden bahsederken Hz. Ömer: "Amr b. Âs dünyada kaldıkça hep idareci olmalıdır" demiştir.⁴⁹ Onu Bizanslılar üzerine kumandan olarak gönderdiğinde ise, savaş kabiliyeti ve bilgisi ile şöhret yapmış olan Bizanslı kumandan Artobon'u kastederek, "Bizans Artobon'unun üzerine biz de Arap Artobon'unu gönderiyoruz. Hangisinin gâlip geleceğine iyi bakın!" diyerek ona olan güvenini dile getirmiştir.⁵⁰

Amr b. Âs, Arapların meşhur dört dâhisinden biri kabul edilmiş,⁵¹ şairliği, hitabeti, cesareti, hakîmliği, kumandanlığı ve idareciliği ile ön plana çıkmıştır.⁵²

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, II, 912.

⁴⁸ Nesâî, *Fezâilü's-sahâbe*, s. 59.

⁴⁹ Önkâl, "Amr b. Âs", *DİA*, III, 80.

⁵⁰ Taberî, *et-Târîh*, III, 605.

⁵¹ Bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîz's-sahâbe* (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvid), Beyrut 1994, IV, 539.

⁵² Bkz. İbn Abdilber, *el-İstîâb*, III, 1188; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, III, 345.

Kaynaklarda Amr b. Âs'ın mükerrerleriyle birlikte toplam 39 rivâyetinin bulunduğu belirtilmektedir.⁵³ Amr b. Âs'ın rivâyetleri müstakil olarak ayrıntılı bir şekilde ilmî bir çalışmaya değer görülmüştür.⁵⁴ Hadisleri konularına göre tasnif edilen bu çalışmada incelendiğine göre onun rivâyetlerinin büyük oranda muteber kaynaklarda yer aldığı, sıhhat bakımından da güvenilir olduğu belirtilmiştir.⁵⁵

II. AMR B. ÂS'A YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Amr b. Âs çeşitli yönlerden eleştirilmiştir. Bu eleştirilerden bir kısmı şahsına yönelik, bir kısmı ise rivâyetleri ile alakalıdır. Şahsına yönelik eleştirileri İskenderiyye kütüphanesini yaktığı, Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle sonuçlanan isyan hareketlerini bizzat desteklediği, Hz. Peygamber'in hadislerinde yerildiği ve İslâm'a gönülden girmediği şeklinde başlıklar altında toplamak mümkündür. Rivâyetlerine yönelik eleştiriler ise hadis uydurduğu ile alakalıdır. Birer iddiadan ibaret olan bu eleştirileri tek tek alıp incelemekte yarar vardır.

⁵³ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm, *Esmâü's-sahâbeti'r-ruvât* (thk. Mes'ad Abdülhamîd Sa'dânî), Mısır 1990, s. 39; Ayrıca bkz. Mehmet Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, Marmara İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 361.

⁵⁴ Bkz. Abdullah Çimen, *Râvi Olarak Amr b. Âs ve Rivâyetleri*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.

⁵⁵ Detaylı bilgi için bkz. Abdullah Çimen, *Râvi Olarak Amr b. Âs ve Rivâyetleri*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.

A. AMR B. ÂS'IN ŞAHSINA YÖNELİK ELEŞTİRİLER

1. İskenderiyye Kütüphanesi'ni Yaktırdığı İddiası

Bazı tarihçiler, Mısır'ın fethinden yaklaşık beş yıl sonra Hz. Ömer'in emriyle Amr b. Âs'ın İskenderiyye kütüphanesini yaktırdığını iddia etmişlerdir. Buna göre Amr b. Âs'ı bu kütüphaneyi yakmakla suçlamaktadırlar. İddiaya göre o dönemde tıp, astroloji, matematik gibi pek çok ilimde önde olan Mısır'ın en önemli ilmi merkezi konumundaki İskenderiyye kütüphanesini Müslümanlar yok etmişler ve kıymetli bir kültür birikiminin telef olmasına sebep olmuşlardır.⁵⁶ Bu konudaki tartışmalar halen devam etmektedir.

Konuyla ilgili iddiayı ilk ortaya atan kişi Müslüman tarihçilerden Abdüllatîf el-Bağdâdî'dir. (ö. 628/1231) Abdüllatîf el-Bağdâdî, kısaca *el-İfâde ve'l-i'tibâr* adıyla bilinen eserinde söz konusu iddiayı dile getirmiş,⁵⁷ bir diğer Müslüman tarihçi İbnü'l Kıftî (ö. 645/1248) *İhbâru'l-ulemâ bi ahbâri'l-hukemâ* adlı eserinde konuyu gerçekmiş gibi savunmuştur.⁵⁸ Ancak her iki tarihçinin de verdiği bilgilerde tutarsızlıklar bulunmaktadır. Abdüllatîf el-Bağdâdî'nin verdiği bilgiye göre Büyük İskender'in hocası olan filozof Aristoteles, iddia edildiği gibi İskenderiye'de değil, Atina ve Makedonya'da yaşamıştır. İbnü'l Kıftî'nin verdiği bir bilgiye göre ise Amr b. Âs ile konuşup kitapları isteyen kişi Johannes Philoponos, İskenderiyye'nin fethinden yaklaşık yüz yıl önce yaşamıştır. Yani aynı zaman diliminde yaşamamış olan iki insanın birbiriyle görüşmesi

⁵⁶ Adem Apak, "İskenderiye Kütüphanesinin Akıbeti Üzerine Değerlendirmeler", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Ankara: 2003, sayı: 1, 176.

⁵⁷ Abdüllatîf el-Bağdâdî, *El-ifâde ve'l-i'tibâr fi'l-ümûri'l-müşâhedeti ve'l-havâdisi'l-muâveneti bi arz-ı Mısır*, yy, 1286, s. 28; Detaylı bilgi için bkz. Ebû Râbiye, *Amr b. el-Âs*, s. 187-188.

⁵⁸ Ebu'l-Hasen Cemâlüddîn Ali b. Yûsuf İbnü'l-Kıftî, *İhbâru'l-ulemâ bi ahbâri'l-hukemâ*, Beyrut 2005, s. 191.

mümkün değildir.⁵⁹ Dolayısıyla müellifin verdiği bu bilgilerden hareketle kurduğu senaryonun uydurma olduğu, çeşitli maksatlarla Amr b. Âs'ın kütüphaneyi yaktığı yönündeki iddiasını delillendirmek için maksatlı olarak zikrettiği söylenebilir. İddiyayı dile getiren bir başka Müslüman tarihçi de Ebu'l-Ferec'dir (ö. 675/1277). Ebu'l-Ferec bu iddialarını *Muhtasaru'd-düvel* adlı eserinde dile getirmiştir.⁶⁰ Ebu'l-Ferec'in iddiasına göre kütüphanedeki kitaplar altı ay boyunca yakılmıştır. Ancak buradaki rakam oldukça abartılıdır. Zira kağıt ve matbaanın icat edilmesinden çok önceki bir dönemde bu kadar kitabın bulunması imkansızdır.⁶¹ Bu üç Müslüman tarihçinin Mısır tarihini yazarken eserleri için kaynak olarak kullandıkları İbn Abdilhakem, Belâzûrî, Yâkubî, Taberî ve Kindî gibi müelliflerin eserlerinde bu bilgilerin yer almaması dikkat çekicidir.⁶² Avrupa'lı araştırmacılardan Gibbon, Gustave Le Bon, Sedillot gibi tarihçiler de Amr b. Âs'ın kütüphaneyi yaktığı yönündeki bu iddiaya katılmaktadır.⁶³

Amr b. Âs'ın İskenderiyye kütüphanesini yaktığı iddiası, XIX. yüzyılda batılı bilim adamları tarafından detaylı bir şekilde araştırılmış ve bu iddianın asılsız olduğu ortaya konmuştur. Batılı araştırmacılar, bu kütüphanenin yakılması iddiasının haçlı seferleri esnasında Müslümanları kötülemek amacıyla ortaya atılmış olmasının muhtemel olduğunu söylerler. Kütüphanenin milattan önce 47 yılında

⁵⁹Arslan Terzioğlu, “İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yakılmamıştır”, *Vakıflar Dergisi*, İstanbul: 2006, sayı: 9, s. 424; Adem Apak, “İskenderiye Kütüphanesinin Akıbeti Üzerine Değerlendirmeler”, s. 181.

⁶⁰ Ebu'l-Ferec, *Muhtasaru'd-düvel*, Beyrut 1992, s. 53.

⁶¹Arslan Terzioğlu, “İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yakılmamıştır”, s. 426.

⁶² Adem Apak, “İskenderiye Kütüphanesinin Akıbeti Üzerine Değerlendirmeler”, s. 181.

⁶³ Ebû Râbiye, *Amr b. el-Âs*, s. 187.

Sezar'ın İskenderiyye'yi tahrîbi esnasında yandığının kesin olarak bilindiği belirtilmiştir.⁶⁴

2. İsyân Hareketlerini Desteklediği İddiası

Bilindiği gibi Amr b. Âs, Suriye ve Mısır bölgesinin fethinde önemli bir rol üstlenmiş, bütün gayretiyle mücadele etmiş ve Mısır fâtihi olarak şöhret yapmıştır. Fetihten sonra Hz. Ömer onu Mısır valiliğine atamış ve orada başarılı bir idâreci olarak görev yapmıştır. Nitekim Hz. Ömer onun idareciliği hakkında “*Amr bu dünyada hep idareci olmalıdır.*” diyerek memnuniyetini dile getirmiştir.⁶⁵ Hz. Osman döneminde halifelik görevinden alınca Amr b. Âs çok üzölmüş, ancak Siffin savaşı sonrasında Mısır'a dönmüş ve tekrar buranın valisi olmuştur.⁶⁶ Amr b. Âs'ın Hz. Osman'ın şehâdetiyle sonuçlanan isyan hareketlerini desteklediği iddiasının arka planında, halife tarafından Mısır valiliğinden azledilmesi olayı yatmaktadır. Bazı tarih kitaplarının ve çağdaş araştırmacıların iddiasına göre Amr b. Âs, Hz. Osman tarafından valilikten azledilince çok sinirlenmiş ve aralarında bir husûmet başlamıştır. İddiaya göre Amr görevi tekrar alabilmek için isyan hareketlerini desteklemiştir.⁶⁷ Ancak bu iddia araştırıldığında gerçeğin böyle olmadığı görölmektedir. Zira Amr b. Âs, isyan hareketlerine dâhil olmamak için Medine'yi terk etmiş ve Hz. Osman'ın şehit edilmesi haberini duyunca çok üzölmüş, hıçkırarak ağlamıştır. Daha sonra da Hz. Osman'ı şehit edenleri bulma arzusu, onu Muaviye b. Ebî Süfyân ile birlikte hareket etmeye sevk etmiştir.⁶⁸

⁶⁴ Eymen Fuad es-Seyyid, “İskenderiye”, *DİA*, XXII, 574. Detaylı bilgi için bkz. Arslan Terzioğlu, “İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yakılmamıştır”, s. 419-446.

⁶⁵ Önkal, Ahmet, “Amr b. Âs”, *DİA*, III, 80.

⁶⁶ Önkal, Ahmet, “Amr b. Âs”, *DİA*, III, 80.

⁶⁷ Taberî, *Târîh*, IV, 357-358; Hasan, İbrahim Hasan, *Târîhu Amr b. Âs*, s. 233.

⁶⁸ Önkal, Ahmet, “Amr b. Âs”, *DİA*, III, 80; Muhammed b. Kemâl es-Suyûtî, *Der'ü'l-intikâs an Amr ibni'l-Âs*, Riyad 2010, s. 73-76.

3. Hadislerde Amr b. Âs'ın Yerildiği İddiası

Bazı kaynaklarda Hz. Peygamber'in hadislerinde Amr b. Âs'ı yerdiğine dair rivâyetler yer almıştır. Aslı bulunmayan bu rivâyetlerden birinde Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şöyle buyurduğu söylenmiştir: “Ey Allah'ım! Amr b. Âs, benim şair olmadığını bildiği halde beni yermiştir/ayıplarımı zikretmiştir. Sen de Amr'ı, beni yerdikleri sayısınca ve beni yerdiği mekân sayısınca yer ve ona lanet et.”⁶⁹ Burada rivâyetin üslup olarak hadis izlenimi vermediği çok açıktır. Ayrıca bu rivâyetin hilâfına kaynaklarda verilen sahih bilgilere göre Hz. Peygamber Amr b. Âs'ı Müslüman olmasından hemen sonra Zâtüsselâsil seriyyesine kumandan olarak tayin etmiş, harp konusundaki onun tecrübe ve kâbiliyetinden azâmî derecede istifade etmiştir.⁷⁰ Rivâyet, Hz. Peygamber'in Amr b. Âs hakkında: “*Amr b. Âs, Kureyş'in salihlerindedir.*” anlamındaki hadisiyle de çelişmektedir.⁷¹ Bu rivâyet incelendiğinde ise senedinde bulunan İsbâ b. Abdurrahmân b. Ferve'nin metruk bir râvi olduğu,⁷² diğer bir râvisi olan Adîy b. Sâbit'in ise aşırı şîi olduğu belirtilen kimselerden rivâyet ettiği belirtilmektedir. Diğer yandan rivâyet muteber hadis kaynaklarında değil de mevzûât, ğarîbü'l-hadîs ve ilelü'l-hadîs eserlerinde nakledilmiştir. Ebû Hâtim de hadisin sahih olmadığını belirtmiştir.⁷³ Bütün bunlar, bu hadisten hareketle Amr b. Âs hakkında ortaya atılan iddiaların ilmî bir değeri bulunmadığını göstermektedir.⁷⁴

⁶⁹ Rivâyet için bkz. İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-Hadîs*, Riyad 2006, VI, 24; Hasen b. İbâhîm el-Cevrekânî, *el-Ebâtîl ve'l-menâkîr ve's-sihâh ve'l-meşâhîr*, Riyad 2002, I, 321; Zehebî, *Ehâdis muhtâramin Mevzûâtî'l-Cevrekânî ve İbni'l-Cevzî* (thk. Abdurrahmân b. Abdilcebbar el-Ferîvâî), Medine 1984, s. 86.

⁷⁰ Apak, *Amr b. Âs*, s. 60.

⁷¹ Tirmizî, “Menâkîb”, 121.

⁷² Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim et-Temîmî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Beyrut 1953, VI, 281-282; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Hindistan 1908, VIII, 218.

⁷³ Rivâyet için bkz. İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-Hadîs*, VI, 24; Cevrekânî, *el-Ebâtîl ve'l-menâkîr*, I, 321; Zehebî, *Ehâdis muhtâra*, s. 86.

⁷⁴ Muhammed b. Kemâl es-Suyûtî, *Der'ü'l-intikâs an Amr ibni'l-Âs*, s. 39-42.

Bu konuya dair nakledilen ikinci bir rivâyette ise şöyle bir olay anlatılır. Sahâbeden Şeddâd b. Evs, bir gün Muâviye b. Ebî Süfyân'ın yanına girmişti. Girdiğinde Amr b. Âs uzanır, Muâviye b. Ebî Süfyân ise oturur vaziyette idi. Şeddâd ikisinin arasına oturdu ve şöyle dedi: “Sizin ikinizin arasına oturmamın ne demek olduğunu biliyor musunuz? Çünkü ben Resûlullah (s.a.v.)’i şöyle derken işittim: ‘O ikisini bir arada gördüğünüz zaman aralarını ayırın. Allah’a yemin olsun ki o ikisi bir araya geldiklerinde ancak vefâsız olurlar.’ Ben bundan dolayı o ikisinin arasını ayırmak istedim.”⁷⁵ Kaynaklarda nakledilen bu rivâyetin senedinde bulunan Şeddâd b. Abdirrahmân ile babası Abdurrahman b. Ya‘lâ’nın meçhul olduğu belirtilmektedir.⁷⁶ Bu rivâyetin pek çok mu‘teber hadis kaynağında yer almayıp sadece Taberânî’nin *Mu‘cemü’l-kebîr*’inde yer alması dikkat çekicidir. Ayrıca Hz. Peygamber’in Amr b. Âs’ın faziletine dair söylediği ifadeye ve ona olan muamelesine ters düşmektedir.⁷⁷ Nitekim bu durum hadisin sahih olmadığını ve bu konuya delil teşkil etmediğini ortaya koymaktadır.

Amr b. Âs hakkında nakledilen ve aslı bulunmayan üçüncü bir rivâyet ise şöyledir: Sahâbeden Ebû Berze el-Eslemî bir gün Resûlullah ile (s.a.v.) bir seferdeyken şarkı söyleyen birilerini işittiler. Allah resûlünün yanından bir adam kalktı ve gidip şarkı söyleyenleri dinledi –bu olay içki henüz haram kılınmadan önce idi- Bir müddet sonra geldi ve şöyle dedi: “Bu şarkı söyleyenler falanca ve falancadır.

⁷⁵ Taberânî, *Mu‘cemü’l-kebîr*, (thk. Hamdi b. Abdilmecîd es-Siflî), Kahire 1994, VII, 289; Taberânî, *Müsnedü’ş-şâmiyyîn*, (thk. Hamdi b. Abdilmecîd es-Siflî), I-IV, Beyrut 1984, III, 230.

⁷⁶ İbn Hacer, *Lisanü’l-mi‘zân*, V, 108.

⁷⁷ Hz. Peygamber onunla ilgili olarak, “*İnsanlar Müslüman oldu, Amr b. Âs ise îmân etti*” ve “*Amr b. Âs, Kureyş’in sâlihlerindedir*” buyurmuş ve bu ifadeleriyle onun fazilet ehli bir kişi olduğuna işaret etmiştir (Tirmizî, “Menâkıb”, 121). Ayrıca Hz. Peygamber’in Amr b. Âs Müslüman olur olmaz onu Zâtüsselâsil seriyyesine komutan olarak ataması ona olan güvenini ortaya koymaktadır (Mahmudov, “Zâtüsselâsil Seriyyesi”, *DİA*, XLIV, 153-154). Bu rivâyet sahih olsaydı Hz. Ömer onu vali olarak tayin etmez ve komutan olarak görevlendirmezdi.

Kastedilen kimseler Amr b. Âs ve Muâviye b. Ebî Süfyân idi. Bunlar birbirleriyle atışarak şarkı söylüyordu.

Resûlullah (s.a.v.) haberi alınca elini kaldırarak şöyle dua etti: “Allah’ım o ikisinin fitnesini ters çevir ve onları ateşe/cehenneme at.”⁷⁸ Rivâyetin başka bir târikinde ise olay şöyle anlatılmıştır: Ashabdan bir grup Hz. Peygamber ile birlikteyken bir şarkı sesi işittiler. Allah resûlü gidip bakmalarını ve kim olduklarını öğrenmelerini istedi. Gruptan bir kişi gitti ve Amr b. Âs ile Muâviye b. Ebî Süfyân’ı şarkı söylerken buldu. Gelip durumu Allah resûlüne bildirince Resûlullah (s.a.v.) şöyle dedi: “Allah’ım o ikisinin fitnesini ters çevir ve onları ateşe/cehenneme at.”⁷⁹

Bu rivâyeti eserine alan İbnü’l-Cevzî rivâyetin sahîh olmadığını, senedde bulunan râvilerden Yezîd b. Ebî Ziyâd’ın ömrünün sonlarına doğru telkîn⁸⁰ kabul ettiğini söylemektedir.⁸¹ Yahya b. Maîn ve Ali b. el-Medînî de bu râvi hakkında hadisi delil olarak kullanılmaz demektedir. Abdullah b. Mübârek ise onun rivâyetini dikkate almadığını belirtmektedir. Ayrıca bu rivâyet sahîh olarak değerlendirilecek olsa bile yine de burada Amr b. Âs’ın değerini düşürecek bir durum söz konusu değildir. Çünkü açıklamada da görüldüğü üzere olay içki haram kılınmadan önce gerçekleşmiştir.

⁷⁸ Rivâyet için bkz. Ebû Bekir Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *Müsnedü’l-Bezzâr*, Medine 2009, IX, 303, 310; Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, *el-Musannef* (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Riyâd 1988, VII, 526; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXIII, 24; Ebû Ya’lâ Ahmed b. Ali el-Mevsilî, *el-Müsned* (thk. Hüseyin Selim Esed), Dimeşk 1984, XIII, 429; Taberânî, *Mu’cemü’l-kebir*, XI, 38; Abdurrahmân b. el-Cevzî, *el-Mevzûât*, Medine 1966-1968, II, 28.

⁷⁹ Rivâyet için bkz. Bezzâr, *el-Müsned*, IX, 303, 310; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 526; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXIII, 24; Ebû Ya’lâ, *el-Müsned*, XIII, 429; Taberânî, *Mu’cemü’l-kebir*, XI, 38; İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzûât*, II, 28.

⁸⁰Telkîn: “Râvinin, kendisine söylenen yanlış bir rivâyeti doğru zannedip onaylaması, kitabında olmayan bir hadis için: “Bu senin rivâyet ettiğin bir hadismiş?” dendiğinde, o hadisin kendi rivâyetleri arasında olup olmadığını fark etmeksizin “Evet!” deyip kabul etmesi. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis alınmaz.” (Bu konuda bkz. Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 316.)

⁸¹ İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzûât*, II, 28.

Amr b. Âs o zaman henüz Müslüman değildi. Dolayısıyla onun islâm öncesi hayatından bahseden bu rivâyet bu konuda delil olmaya elverişli değildir.⁸²

4. İslâm'a Gönülden Girmedeği İddiası

Müştârik A. J. Wensinck, *İslâm Ansiklopedisi* için yazdığı “Amr b. Âs” maddesinde Amr b. Âs'ın kendi rızasıyla islâma girmedeğini, kurnaz ve ileri görüşlülüğü sayesinde Hz. Muhammed ve dînin geleceğinin parlak olduğunu sezdiğini bundan dolayı da Hendek savaşında alınan yenilginin ardından Müslüman olduğunu iddia etmiştir. Öte yandan o Mekke'nin fethinden kısa bir süre önce Hâlid b. Velîd, Amr b. Âs ve Osman b. Talha'nın Müslüman olmalarına şaşılmamalıdır diyerek onların gönülden değil, gidişatın kötülüğünü sezmelerinden dolayı Müslüman olduklarını söylemiş, ilâve olarak Müslüman olmalarıyla ilgili nakledilen rivâyetlerin uydurma olduğunu ve bunlara ehemmiyet verilmemesi gerektiğini söylemiştir. Amr b. Âs'ın Müslüman olmasıyla ilgili rivâyetler hakkında “*Güya Amr'ın ihtidâsı da Habeşistan'da hristiyan Necâşî'nin te'siri ile olmuş imiş!*” diyerek alaycı bir üslup kullanmıştır. Yine Wensinck Amr b. Âs'ın Hz. Osman dönemindeki durumundan bahsederken “Ali'yi, Talha ve Zübeyr'i gizlice Osman'ın aleyhine tahrîk etti.” şeklinde konuyla ilgili ana kaynaklarda yer almayan ve önyargısının ürünü olan bir görüş ortaya atmıştır. Bu bilginin tersine Amr b. Âs'ın islâma gönülden girmesiyle ilgili rivâyet ile ölüm döşeğinde iken Hz. Peygamber'e olan sevgisini dile getirdiği sözler Wensinck'in bu konudaki iddiasının geçersiz olduğunu ortaya koymaktadır.⁸³ Wensinck bütün bunları Amr b. Âs'ı eleştirmek için

⁸² Muhammed b. Kemâl es-Suyûtî, *Der'ü'l-intikâs an Amr ibni'l-Âs*, s. 53-54.

⁸³ Bu rivâyete göre Hâlid b. Velîd ile birlikte Hz. Peygamber'in huzuruna Müslüman olmak için girerler. O kendi anlattığına göre, Hâlid b. Velîd biât ederek Müslüman oldu. Sonra ben yaklaştım ve dedim ki: “Yâ Resûlallah! Gelecek günahlarımı zikretmiyorum ama şimdiye kadar işlediğim günahların affedilmesi için dua etmen şartıyla sana biât edeceğim.” Resûlullah (s.a.v.) de şöyle buyurdu: “*Ey Amr! Biât et. Şüphesiz İslâm Müslüman olmadan önce işlenen günahları yok*

söylemiştir. Ancak o söz konusu maddesinde Amr b. Âs'ın iyi bir komutan olduğunu ve fetihlerden başarıyla ayrıldığını îtiraf etmekten de kendini alamamıştır.⁸⁴

B. AMR B. ÂS'IN HADİS UYDURDUĞU İDDİASI

Amr b. Âs Sıffin savaşında ve sonrasında gerçekleşen Tahkîm hadisesindeki etkin rolü sebebiyle çokça eleştirilmiştir. Bundan hareketle onu eleştiren bazı kimseler hadis uydurduğunu da iddia etmişlerdir. Bu iddia sahiplerinden biri hicrî üçüncü asırda yaşayan Şîh-Mu'tezilî âlimlerden Ebû Ca'fer el-İskâfî'dir. (ö. 240/854) Ebû Ca'fer el-İskâfî'nin iddiası aynen şöyledir: “*Muâviye b. Ebî Süfyân, sahâbeden ve tâbiûndan bazı kimseleri Hz. Ali'den uzak durmaya sevkedecek ve onu eleştirmeyi gerektirecek çirkin bazı haberler üretip aktarmakla görevlendirmiş, bunu yapmaları için de onlara vazgeçemeyecekleri miktarda meblağ teklif etmiş ve ödemiş, onlar da kendisini memnun edecek nitelikte hadisler uydurmuşlardır. Sahâbeden Ebû Hüreyre, Muğîre b. Şu'be ve Amr b. Âs, tâbiûndan da Urve b. Zübeyr bu işi yapmışlardır.*”⁸⁵

İddia'dan açık bir şekilde anlaşıldığına göre el-İskâfî'ye göre Amr b. Âs, Muâviye b. Ebî Süfyân'dan aldığı ücret karşılığında hadis uydurmuştur. Söz konusu bu iddia üzerinde biraz durmak gerekir.

eder. Hicret de hicret etmeden öncekileri siler” buyurdu. (Bkz. Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, XXIX, 312-315,349, 360. Hadisin tahrîci için bkz. İbn Huzeyme, es-Sahih, IV, 131; Beyhakî, es-Sünen, IX, 206.) Bu rivâyette Amr b. Âs'ın kendi isteğiyle gelip Müslüman olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca o ölüm döşeginde iken Hz. Peygamber'e olan sevgisi ile ilgili şunları söylemektedir: “Resûlullah'a (s.a.v.) biat ettiğimde insanların ondan en çok hayâ edeni oldum. Resûlullah'a (s.a.v.) doya doya bakamadım. Ona olan hayâmdan dolayı Allah Resûlü Rabbine kavuşuncaya kadar da bunu yapamadım.” (Bkz. Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, XXIX, 318. Hadisin tahrîci için bkz. Müslim, “İman”, 192.)

⁸⁴ A. J. Wensinck, “Amr b. Âs”, *İA*, I, 412-413.

⁸⁵ Ebû Hâmid b. Hibetullah b. Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa* (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Beyrut 1996, IV, 63-64. Ayrıca bkz. Efendioğlu, “Bazı Sahâbiler Ücret Karşılığı Hadis Uydurtmuş veya Uydurmuş Olabilir mi?”, *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe II*, İstanbul 2016, s. 137-140.

Öncelikle iddiayı ortaya atan Ebû Ca'fer el-İskâfî (ö. 240/854) hem aşırı Şiî, hem de aşırı mu'tezilî bir kişi olarak bilinir.⁸⁶ Onun bu durumu göz ününe alındığında, Hz. Ali'ye karşı savaşmış olan Amr b. Âs hakkında tarafsız kalmış olacağı düşünülemez. Öte yandan O, bu iddiası için hiçbir sened ve râvi zikretmemiştir.⁸⁷ Oysa bilginin hadis uydurma gibi önemli bir konuda delil olabilmesi için sahih râvilerden oluşan bir senedle intikâl etmesi gerekirdi. Rivâyet bu haliyle ilmî bir değer taşımaktan son derece uzaktır. Diğer yandan söz konusu bilginin geçtiği kaynak İbn Ebi'l-Hadîd'in (ö. 679/1280) *Şerhu Nehci'l-belâğa* isimli eseridir. Bu eser bu tür hassas konularda kaynak olmaya elverişli olacak kadar güvenilir bir kaynak değildir. Bu iddianın başka hiçbir kaynakta yer almaması da dikkat çeken bir husustur. Netice itibariyle söz konusu rivâyet; herhangi bir senedle aktarılmadığı, aşırı Şiî-Mu'tezilî olduğu bilinen kimselere dayandığı ve kaynak değeri bulunmayan bir kitapta yer aldığı için bu konuda delil olmaya elverişli değildir.

Ebû Ca'fer el-İskâfî (ö. 240/854) Amr b. Âs'ın hadis uydurduğu iddiasını delillendirmek için bir hadis de nakletmiştir. Onun naklettiği bu hadis Buhârî ve Müslim'de geçer. Söz konusu hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “*Dikkat edin! Şüphesiz Ebû Fülân'ın ailesi benim velîlerim değildir. Benim velîm ancak Allah ve sâlih mü'minlerdir.*”⁸⁸ Ebû Ca'fer el-İskâfî bu hadiste “Ebû Fülân ailesi” şeklinde geçen ve kim oldukları belirtilmeyen aileyi, Hz. Ali'nin de mensûbu olduğu Benî Ebî Tâlib şeklinde anlamış ve burdan hareketle Amr b. Âs'ın Hz. Ali'ye düşmanlığı sebebiyle bu hadisi tahrif ettiğini iddia etmiştir.⁸⁹ Ancak

⁸⁶ Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, Beyrut ts, s. 78.

⁸⁷ İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, IV, 64.

⁸⁸ Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXIX, 340; Buhârî, “Edeb”, 14; “Müslim, “İmân”, 366.

⁸⁹ İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, IV, 64; Efendioğlu, Mehmet, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, s. 366.

çalışmamızda⁹⁰ da incelenmiş olan rivâyete bakıldığında böyle bir neticeye varmak oldukça zordur. Nitekim hadis sika râvîler tarafından nakledilmiş ve hadis ilminde oterite kabul edilen Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'lerinde yer almıştır. Ayrıca hadisin şerhlerinde de böyle bir anlamdan bahsedilmemektedir.⁹¹ Şerhlerde "Ebû Fülân ailesi" hakkında çeşitli izahlar yapılmıştır. Burada kastedilenin kimler olduğu hakkında yapılan izahlardan birine göre, Hz. Peygamber'in burada bir kabile ismi zikretmemesinin sebebi daha sonra o kabilenin ve onların müslüman olan çocuklarının aleyhinde koz olarak kullanılmasını engellemek ve onlara eziyet edilmesini önlemektir.⁹² Başka bir görüşe göre de burada kabile ismi aslında zikredilmişken, daha sonra râvilerden biri tarafından onlara zarar gelebileceği endişesinden dolayı hafzedilmiştir.⁹³ Hadiste vurgulanmak istenen husus, Hz. Peygamber'in dostu olmanın akrabalık ile sınırlı olmadığı, onun dostlarının arasında Allah'ın velî kullarının da bulunduğu. Başka bir deyişle Resûlullah (s.a.v.) burada "*Sâlih mü'minler akrabam olmasa bile benim için velîdirler. Sâlih mü'min olmayanlar ise akrabam bile olsalar benim velîlerim arasında olamazlar*" mânasını kastetmektedir.⁹⁴

Ebû Ca'fer el-İskâfî'nin iddiasını geçersiz kılacak başka bir husus da Amr b. Âs'ın rivâyetleri arasında Hz. Ali'yi zemmeden veya onu öven herhangi bir rivâyetin bulunmamasıdır. Târihî bilgiler gözden geçirildiğinde görülecektir ki Amr b. Âs'ın, Hz. Ali'yi yermekten ziyâde kendini aklamaya yönelik rivâyete ihtiyacı vardır. Yani o hadis uyduracak olsaydı önce kendi fazileti hakkında hadis

⁹⁰ Bkz. Abdullah Çimen, "Râvi Olarak Amr b. Âs ve Rivâyetleri", (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.

⁹¹ Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut 1959, X, 419-422; Bedreddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut ts, XXII, 94-95.

⁹² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, X, 420.

⁹³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, X, 420.

⁹⁴ Efendioğlu, Mehmet, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, s. 367.

uydururdu. Ancak detaylı olarak incelenen rivâyetleri arasında ne kendisinin ne de bir başkasının fazîletine dâir hadis bulunmamaktadır. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki Ebû Ca'fer el-İskâfi'nin iddiası zorlama bir yorumdan ibarettir. Amr b. Âs her ne kadar Hz. Ali'ye muhalefet etmişse de onun hakkında kesinlikle hadis uydurmamıştır.

SONUÇ

Netice itibariyle şunları söylemek mümkündür:

1. İslâm öncesi hayatında Hz. Peygamber'in muhalifi olan Amr b. Âs, Müslümanlara karşı Uhud ve Hendek savaşlarına kumandan olarak katılmıştır.

2. Amr b. Âs, Müslüman olmadan önce ticaret ile de uğraşmış, bu arada Mekkeliler adına diplomatik görevler de ifâ etmiştir.

3. İslâm'a girdikten sonra Hz. Peygamber'in yakınında bir yer edinmiş ve Efendimiz'in siyâsî ve askerî konularda danışmanlığını yapmıştır.

4. Hulefâ-i Râşidîn döneminde fetih hareketleri başlayınca Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer tarafından ordu kumandanlığı ile görevlendirilmiş ve Suriye-Filistin ile Mısır'ın fethini gerçekleştirmiştir. Mısır'ın fethinden sonra buraya vâli tayin edilmiş ve uzunca bir zaman bu görevde kalmıştır.

5. Fitne olayları başladıktan sonra önce tarafsız kalmış, ancak Hz. Ali ile Hz. Muâviye arasında ihtilaf ortaya çıktıktan sonra Muâviye b. Ebî Süfyân ile birlikte hareket etmiş, Sıffîn savaşında ve Hakem olayında önemli rol oynamıştır.

6. Keskin zekâsı ve siyâsî dehasıyla bilinen Amr b. Âs, İslâm tarihinde Arap dâhilerinden biri olarak meşhur olmuştur.

7. En çok eleştirildiği yönler İskenderiyye kütüphanesini yaktığı, Hakem olayında hile yaptırdığı, fitne olaylarını

desteklediği, samimi bir şekilde îmân etmediği gibi konulardır. Ancak yapılan araştırmalar bunların aslının bulunmadığını ortaya çıkarmıştır.

8. Amr b. Âs'ın Hz. Peygamber adına hadis uydurduğu iddia edilmiş, bu iddia aslı bulunmayan senedsiz bilgilerle hicrî III. Asırda ortaya atılmıştır. İddia sahibi Ebû Ca'fer el-İskâfi'nin müfrid bir şîu-mu'tezilî olması ayrıca bilginin şia kaynağı olarak bilinen İbn Ebi'l-Hadîd'in *Şerhu Nehci'l-belâğa* isimli eserinde yer alması bunun düşmanlıktan kaynaklanan bir uydurma olduğu izlenimi vermektedir.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, I-II, Beyrut 1983.

_____, *Müsned* (thk. Şuayb el-Arnaûd-Âdil Mürşid ve dğr), Beyrut 2001.

Âdem Apak, Amr b. Âs Hayatı-Şahsiyeti-Devlet Adamlığı, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1999

_____, “İskenderiye Kütüphanesi'nin Âkıbeti Üzerine Değerlendirmeler”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, sayı: 1, Ankara 2003, s. 176-183.

Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul 2009.

Arslan Terzioğlu, “İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yakılmamıştır”, *Vakıflar Dergisi*, sayı: 9, İstanbul 2006, s. 419-446.

Bedreddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, Beyrut ts.

Abdüllatîf el-Bağdâdî, *el-ifâde ve'l-i'tibâr fi'l-ümûri'l-müşâhedeti ve'l-havâdisi'l-muâyenetî bi arz-ı Mısır*, yy, 1286.

Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, *Ensâbü'l-eşraf* (thk. Süheyl Zekkâ), I-XIII, Beyrut 1996.

Ebû Bekir Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî, *es-Sünen*, I-IV, Pakistan 1989.

Ebû Bekir Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, I-XVIII, Medine 2009.

Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh* (thk. M. Fuad Abdülbâki ve dğr.), I-IV, Kâhire 1979.

_____, *et-Târîhu'l-kebir*, I-VIII, Haydarâbad 1958.

Hasen b. İbâhîm el-Cevrekânî, *el-Ebâtîl ve'l-menâkîr ve's-sihâh ve'l-meşâhîr*, I-II, Riyad 2002.

Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasaru'd-düvel*, Beyrut 1992.

Abdülhâlik Seyyid Ebû Râbiye, *Amr b. Âs beyne yedeysi't-târîh*, Kahire 1988.

Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali el-Mevsîlî, *el-Müsned* (thk. Hüseyin Selim Esed), I-XIII, Dimeşk 1984.

Mehmet Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, Marmara İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2011.

_____, "Fezâilü's-sahâbe", *DİA*, XII, 534-538.

_____, "Bazı Sahâbiler Ücret Karşılığı Hadis Uydurtmuş veya Uydurmuş Olabilir mi?", *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe II*, İstanbul 2016, s. 121-143.

Semavi Eyice, "Amr b. Âs Câmiî", *DİA*, III, 81-82.

Eymen Fuad es-Seyyid, "İskenderiye", *DİA*, XXII, 574-576.

Halîfe b. Hayyât, *Târîh* (thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Beyrut 1976.

_____, *İslam Peygamberi* (çev. Mehmet Yazgan), İstanbul 2011.

Hasan en-Nedvî, *es-Sîretü'n-nebevîyye*, Dimeşk 2004.

Hasan İbrâhim Hasan, *Târîhu Amr b. Âs*, Kahire 1996.

Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb* (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), I-IV, Beyrut 1992.

Abdurrahman b. Abdillâh b. Abdilhakem, *Fütûhu Mısr ve'l-mağrib*, Kahire ts.

Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Asâkir, *Târîhu Dımeşk* (thk. Amr b. Ğarâme el-Amravî), LXXIV, Beyrut 1995.

Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtım et-Temîmî, *el-Cerh ve't-ta'dil*, I-IX, Beyrut 1953.

_____, *İlelü'l-hadîs*, I-VI, Riyad 2006.

Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, *el-Musannef* (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), I-VII, Riyâd 1988.

Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Beyrut 1959.

_____, *el-İsâbe fî temyîz's-sahâbe* (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvid), I-VIII, Beyrut 1994.

_____, *Lisânü'l-mîzân*, I-VII, Beyrut 1971.

_____, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XII, Hindistan 1908.

Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm, *Esmâü's-sahâbeti'r-ruvât* (thk. Mes'ad Abdülhamîd Sa'dânî), Mısır 1990.

Ebû Bekir Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, *es-Sahîh* (thk. Muhammed b. el-Âzamî), I-IV, Beyrut ts.

Muhammed b. İshâk, *Sîretü İbn İshâk* (thk. Süheyl Zekâr), Beyrut 1978.

Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr ed-Dımeşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye fî't-târîh* (thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî), I-XX, Mısır 2003.

Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ* (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), I-VIII, Beyrut 1990.

Abdurrahmân b. el-Cevzî, *el-Mevzûât*, I-III, Medine 1966-1968.

Ebû Hâmid b. Hibetullah b. Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa* (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), I-XXII, Beyrut 1996.

_____, *Üsdü'l-Ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe* (thk. Ali Muhammed Muavvid-Âdil Ahmed Abdülmevcûd), I-VIII, Beyrut 1994.

Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, Beyrut ts.

Ebu'l-Hasen Cemâlüddîn Ali b. Yûsuf İbnü'l-Kıftî, *İhbâru'l-ulemâ bi ahbâri'l-hukemâ*, Beyrut 2005.

Elşad Mahmudov, "Zâtüsselâsil Seriyyesi", *DİA*, XLIV, 153-154.

Ali b. Hüseyin el-Mesûdî, *Mürûcu'z-zeheb ve meâdinü'l-cevher*, I-IV, Beyrut 1988.

Muhammed b. Kemal es-Suyûtî, *Der'ül-intikâs an Amr ibnü'l-Âs*, Riyad 2010.

Münîr Ğadbân, *Amr ibnü'l-Âs*, Kahire 2011.

Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, Beyrut 2013.

_____, *Fezâilü's-sahâbe*, Beyrut ts.

Ahmet Önkâl, "Amr b. Âs", *DİA*, III, 79-81.

_____, *el-Mu'cemü'l-kebîr* (thk. Hamdi b. Abdilmecîd es-Siflî), I-XXV, Kahire 1994.

_____, *Müsnedü's-şâmiyyîn* (thk. Hamdi b. Abdilmecîd es-Siflî), I-IV, Beyrut 1984.

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, I-XI, Beyrut 1967.

Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, Beyrut 2013.

Muhammed b. Ömer el-Vâkidî, *Kitâbü'l-Meğâzî* (thk. Marsden Jones), I-II, Tahran 1984.

A. J. Wensinck, "Amr b. Âs", *İA*, I, 412-413.

Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyeru Âlâmi'n-nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnaûd ve dğr.), I-XXV, Beyrut 1985.

_____, *Ehâdis muhtâramin Mevzûâti'l-Cevrekânî ve İbni'l-Cevzî* (thk. Abdurrahmân b. Abdilcebbar el-Ferivâî), Medine 1984.

_____, *Târîhu'l-islâm* (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), I-LII,
Beyrut 1993.